

Türkiye Türkçesinde Çokanlamlılık ve Eşgösterenlilik*

Yuriy Viladimiroviç Şeka**

Çev. Reshide Adzhumerova***

Çev. Emine Atmaca****

Bu çalışmada Türkiye Türkçesindeki leksik-çokanlamlılığın bazı hususları üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu çalışmada eşgösterenliliğin çokanlamlılıktan ayrılma nedenleri de ele alınmıştır. Bilindiği üzere “çokanlamlı bir kelimenin farklı leksik anlamları ile eşgösterenli kelimeler arasında kesin bir sınır belirlemek” (Şanskiy, 2007:52) zordur. Gerçekte böyle kesin bir sınırın olmaması yüzünden sözlüklerde kelimelerin dizilişinde yanlışlıklar yapılır. Mesela; A. N. Baskokov, Türkçe-Rusça Sözlüğü’nde (Baskokov, 1977) *mal* kelimesini, *mal I* ‘büyük baş hayvan’ *mal II* ‘1. Mülk 2. Varlık, servet 3. (satılık) ürün’ olarak eşgösterenli vermiştir. Türk Dil Kurumunun 1998 yılında yayınladığı Türkçe Sözlükte ise çokanlamlı olarak kaydedilen *mal* kelimesi vardır ve anlamları da şöyledir: ‘1. Mülkiyet 2. Hayvan 3. Satılık mülk’ vb. A. N. Baskokov, Türkçe-Rusça Sözlüğü’nde *ocak* kelimesini, *ocak I* ‘1. Ateş ocağı 2. Aile’, *ocak II* ‘ocak ayı’ olarak eşgösterenli vermiştir. Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğü’nde ise sadece bir tane *ocak* kelimesi vardır ve anlamları da şöyledir: ‘1. Ateş yakmaya yarayan yer 2. Şömine11. Yılın birinci ayı’. A. N. Baskokov, Türkçe-Rusça Sözlüğü’nde *nefes* kelimesini, *nefes I* ‘1. Solunum 2. An’ vb. *nefes II* ‘Bektaşî tarikatının ilahileri’ olarak eşgösterenli vermiştir. Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğü’nde ise sadece bir tane *nefes* kelimesi vardır ve anlamları da şöyledir: ‘1. Soluk..... 5. Bektaşîlerin görüş ve düşüncelerini belirtmek için yazılmış şiir’. A. N. Baskokov’un Türkçe-Rusça Sözlüğü’nde bir tane *kalkan* kelimesi vardır ve anlamları da ‘1. Silah, kalkan 2. Askeri bir terim 3. Biyolojide bir balık terimi, Karadeniz’deki balık türlerinden biri’dir. Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğü’nde ise *kalkan* kelimesi *kalkan I* ‘korunmalık’ ve *kalkan II* ‘büyük yassı balık’ olarak eşgösterenli verilmiştir. A. N. Baskokov, Türkçe-

* Bu makale, Voprosı Altayskoy Filologii (Pamyati E. R. TENİŞEVA) Rossiyskaya Akademiya Nauk, İnstitut Yazıkoznaniya, İnstitut Arheologii Kavkaza Sektor drevnih rukopisey (Rusya Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü Kafkas Arkeoloji Enstitüsü Eski El Yazıları Bölümü) Altay Filolojisi Soruları Moskova 2008 Tezaurus kitabından alınmıştır.

** Prof. Dr., Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet (MGU) Asya Afrika Enstitüsü Türkoloji Kürsüsü Başkanı

*** Çeviren, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, reshidekirim@gmail.com

**** Çeviren, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi. (eatmaca@sakarya.edu.tr; eatmaca07@hotmail.com)

Rusça Sözlüğü'nde *kapan* kelimesini *kapan I* 'kapan, tuzak' *kapan II* 'hasır, örtü (tütün bitkisinin filizini örten örtü)' *kapan III* 'kapanın elinde kalmak' *kapan IV* 'pazar tartısı' olarak eşgösterenli vermiştir. Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğü'nde ise bir tane *kapan* kelimesi vardır ve anlamları da '1. Tuzak 2. Düzen, hile 3. Kantar'dır.¹ A. N. Baskokov'un Türkçe-Rusça Sözlüğü'nde bir tane *kaput* kelimesi vardır ve anlamları da '1. Kaput ve palto 2. Prezervatif 3. İskambilde hiç el vermeden yenme'dir. Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğü'nde ise *kaput* kelimesi, *kaput I* '1. Asker paltosu 2. Kaporta 3. Prezervatif'; *kaput II* 'İskambilde hiç el vermeden yenme' olarak eşgösterenli verilmiştir. A. N. Baskokov'un Türkçe-Rusça Sözlüğü'nde *mahsus I* '1. Özel 2. Ayrıcalıklı'; *mahsus II* 'kasten, özellikle' *mahsus III* 'duyulan' olarak eşgösterenli verilmiştir. Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğü'nde ise *mahsus* kelimesi, *mahsus I* '1. Özgü 2. Münhasır 3. Özel olarak bilhassa' *mahsus II* 'Duyulan' olarak verilmiştir (yani; A. N. Baskokov'un Türkçe-Rusça Sözlüğü'nde *mahsus II* ve *mahsus III* olarak eşgösterenli verilen kelime, Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğü'nde *mahsus II* maddesinde çokanlamlı bir kelime olarak kaydedilmiştir.)

Tam eşgösterenlilik, (bu türden eşgösterenlilikte şekilleri aynı olan kelimeler aynı gramatik türe de aittirler) Mesela; *kurt I* 'dağdaki hayvan' *kurt II* 'haşere'; *bağ I* 'üzüm bağı' *bağ II* 'düğüm'; *çil I* 'kuş adı' *çil II* 'ben'; *top I* '(oyun) top' *top II* 'silah'; *el I* 'organ' *el II* 'yabancı'; *ocak I* 'ateş yakılan yer' *ocak II* 'Ocak ayı'; *bitmek I* 'tükenmek' *bitmek II* 'ortaya çıkmak'; *dikmek I* 'dikmek' *dikmek II* 'dikiş dikmek'; *değmek I* 'dokunmak' *değmek II* 'değeri olmak'. Bunun yanında mesela; Eski Türkçede *kurt* kelimesi 'haşere adlarında' kullanılırdı. Ormandaki hayvan anlamında kullanımı ise 'tabu'dur (Tenişev, 2001:181). Türkçe Sözlükte *top* kelimesinin anlamları çokanlamlı olarak verilmiştir. Aynı şekilde *ocak* kelimesi de çokanlamlıdır. Tahminimize göre *kaynak* kelimesi *kaynak I* 'suyun çıktığı yer' *kaynak II* 'demirin kaynak yapılması' şeklinde çokanlamlı olarak verilmesi gerekiyorken anlamların *kayna-* kelimesinden türemesi dolayısıyla tek maddede verilmiştir. *kayna-* kelimesinin anlamları, '1. Fokur fokur kaynamak, kaynaktan fokurdayarak çıkmak 6. Birleşmek, kaynaşmak'tır. Bu yüzden bütün sözlüklerde -benimki de dâhil (Şeka, 2002)- *kayna-* kelimesi tek maddede, çokanlamlı olarak verilmiştir. Ancak teorik olarak bu meselenin daha ciddi ele alınması ve ispatlanması gerekir.

1 Türkçe Sözlükte (2005: 1067) *kapan (I)* ve ondan türemiş *kapanca (I)* kelimelerinin kökeni için parantez içerisinde Arapça *qabbān* kelimesi verilmiştir. *kapan (I)* ve *kapan (II)* kelimeleri, Türkçe Sözlüğü hazırlayan sözlük kurulu tarafından birbirine karıştırılmıştır. *kapan (I)* Türk dili vokabülerinin öz malıdır ve kelimenin çok sayıda türemişi vardır. Ancak 'pazara satılmak üzere gelen yiyecek maddelerinin tartıldığı resmî büyük kantar ve bu kantarın bulunduğu yer' anlamındaki *kapan (II)* ise köken olarak Arapça *qabbān* 'el kantarı, terazi skalası, kantar' (Mutçalı, 1995: 686) kelimesinden gelmektedir (çevirenin notu).

Tam olmayan eşgösterenlilik, farklı kelime çeşitlerini içine alır. Bu nedenle şekillerinin aynılığı (yani bu çiftlerin eşgösterenliliği) çelişkiye yol açmaz: *yüz I* ‘rakam’ *yüz II* ‘sima, yüz’; *dolu I* ‘tam’ *dolu II* ‘yağmur’; *yaş I* ‘insan yaşı’ *yaş II* ‘gözyaşı ve ıslak’; *ekmek I* ‘tohum ekme, ekin ekme’ *ekmek II* ‘ekmek’; *kaymak I* ‘sütün üzerindeki yağlı kısım’ *kaymak II* ‘kayma hareketi’ ve *çakmak I* ‘çakma hareketi’ *çakmak II* ‘çivi çakmak’.

Telaffuzları aynı yazılışları farklı olan kelimeler (omofon) şunlardır:

at (hayvan) - *ad* (isim)

öğle (öğle vakti) - *öyle* (zarf)

çiğ (pişmemiş) - *çiy* (bitkilerin üzerindeki küçük su birikintisi)

Leksik–gramatik eşgösterenlilikte şekilleri aynı olan kelimeler (omofom) vardır.

Türkiye Türkçesinde bu türden örnekler yaygındır. Fiilin *emir kipi* ile *a) sıfat b) zamir c) isim*’lerde köklerin aynılığı sık rastlanan bir durumdur. Mesela;

a) *ak* ‘renk’ - *ak* ‘fiil-emir kipi’; *al* ‘renk’ - *al* ‘fiil emir kipi’; *az* ‘az olma durumu’ - *az* ‘fiil-emir kipi’; *boz* ‘renk’ - *boz* ‘fiil-emir kipi’; *geç* ‘erkenin zıttı’ - *geç* ‘fiil-emir kipi’; *kır* ‘renk’ - *kır* ‘fiil-emir kipi’.

b) *kaç* ‘kaç, ne kadar’ - *kaç* ‘fiil-emir kipi’

c) *an* ‘zaman dilimi, en kısa zamanı’ - *an* ‘fiil-emir kipi’; *ek* ‘ilave’ - *ek* ‘fiil-emir kipi’, *et* ‘insan ve hayvanlarda deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabaka’ - *et* ‘fiil-emir kipi’; *gül* ‘güllillerin örnek bitkisi’ - *gül* ‘fiil-emir kipi’; *in* ‘mağara’ - *in* ‘fiil-emir kipi’; *kap* ‘kap kacak’ - *kap* ‘fiil-emir kipi’; *kan* ‘atardamar ve toplardamarların içerisinde dolaşan kırmızı renkli sıvı’ - *kan* ‘fiil-emir kipi’; *kıl* ‘üst deri olan ipliksi uzantı’ - *kıl* ‘fiil-emir kipi’; *kır* ‘step’ - *kır* ‘fiil-emir kipi’; *sal* ‘birçok kalın direk yan yana bağlanarak yapılan, düz ve korkuluksuz deniz ve ırmak karşıtı’ - *sal* ‘fiil-emir kipi’, *yan* ‘taraf, yön’ - *yan* ‘fiil-emir kipi’; *yat* ‘özel gezinti gemisi’ - *yat* ‘fiil-emir kipi’; *yaz* ‘mevsim’ - *yaz* ‘fiil-emir kipi’.

Aşağıda *a*, *b* ve *c* maddelerindeki durumlarla ilgili çok sayıda şekilleri aynı olan (omofom) yapılar vardır:

a) – Vş- f.i.y. eki ve işteşlik eki olunca; *bakış*, *buluş*, *çöküş*, *dönüş*, *dövüş*, *görüş*, *gülüş*, *konus*, *ölçüş*, *öpüş*, *örtüş*, *ötüş*, *sövüş*, *sürtüş*, *tutuş*, *vuruş*, *uçuş* vb.

b) Yapım eki ve edilgenlik eki olunca; *kurul*, *koşul*, *kızıl*, *atıl*, *kasıl*, *asıl*, *çakıl*, vb.

c) –Vn- yapım eki ve dönüşlülük eki olunca; *alın*, *gelin*, *kalın*, *kesin*, *kıyın*, *değın*, *sığın*, *yakın* vb. (Bu durumda -ın eki kip eki olarak geçmez.)

İsim ve fiilin gelecek zamandaki şekli aynı olabilir: *yer I* ‘mekân’ *yer II* ‘yeme hareketi’; *kor I* ‘iyice yanarak ateş durumuna gelmiş kömür veya odun

parçası' *kor* II 'koyma hareketi'. İsim ve isim fiil şekli aynı olabilir. Mesela; çizme. Türkiye Türkçesinde çok sayıda kelime türetme (konversiya) sonucunda oluşan eşgösterenlilikler de olabilir: *gelir, gider, açar, çıkmaz, utanmaz, gelecek, dolmuş, geçmiş, yemiş, okumuş, olmuş* vb.

Şimdiki zaman ekinin bazı biçimleri ve dönüşlülük ekini almış bazı kelimeler de aynıdır. Mesela; *inceliyor I* 'herhangi bir kitabı incelemek, araştırmak' ve *inceliyor II* 'zayıflamak' gibi. Bu kelimelerin mastar şekilleri, *incelemek* ve *incelmek*'tir. Mesela; *taşıyor I* 'herhangi bir nesneyi üzerinde taşımak' *taşıyor II* 'suyun taşması' gibi.

Fiilin olumsuz biçiminin eki $-mA^2$ ve yapma eki $-mA^2$ ile oluşan kelimeler yazılışta aynıdır; ancak telaffuzda farkları vardır. Buna *amograf* denir. Mesela; *gelme, kavlama, başlama, temizleme* vb.

Başka tür amograflar da şunlardır:

a) III. şahıs tekildeki (yüklemin) $-DI^4r$ eki (vurgusuz) ve ettirgenlik eki $-DI^4r$. Mesela; *güldür, aldır* vb.

b) $(-IA^2)$ ile edatı ve $-IA^2$ (f.i.y.e). Mesela; *elle, kolla, başla, salla, topla* vb.

Türkiye Türkçesinde $-mA^2$ eki ile f.i.y. ve isim (sıfat)'ın şekillerinin aynı olduğu ile ilgili düzenli çokanlamlılık veya eşgösterenlilik durumları vardır. Bazı araştırmacılara göre fiilden türemiş olan isim sadece hareketi değil, onun sonucunu yansıtmasına rağmen semantik gelişim o kadar derinliğe ulaşabilir ki, tek kelime içerisinde farklı anlamların uyuşmazlığı söz konusu olabilir; yani bu durumda eşgösterenlilik (Ahmanova, 2004:126) meydana gelebilir. Rus dili için şu örnekler verilebilir: *vzvod* (*vzvesti* fiili ve burma mekanizması) ve *vzvod* (askeriyede bir bölük), *zavod* (*zavodit'* fiilinden) *zavod* (fabrika) vb. Türkçe sözlüklerde bu durumlar yine de eşgösterenlilik olarak değerlendirilir. Çoğu zaman da teorik olarak eşgösterenlilik bazen net bir şekilde görülebilir. Mesela; çarpışma, boşanma, çıkarma, çıkartma, koruma, kalma, kırma, yapma. Düzenli eşgösterenliliğin olduğu bir durum daha vardır: Mesela; bir kelime hem kişinin mesleğini, hem hareketini veya aracı olduğu durumları ifade edebilir; *koruyucu, kurucu, karıştırıcı, verici (teslimatçı), alıcı, uçucu, soğutucu, temizleyici, eğitici* vb. Diğer eklerin özellikleri ile de oluşan çokanlamlılık durumları vardır: a) Kelime yapım ekleri; *gecelik, sabahlık* vb. b) Kip ekleri; *bulun-, atıl-, tutul-, kilitlen-, kenetlen-, görün-* 1. 'görünür olmak' 2. 'dışarıdan gözükme', *soyun-* 1. 'üzerini çıkartmak' 2. 'herhangi bir işe başlamaya hazır olmak', *bulan-* 1. 'kirlenmek' 2. 'bulanık olmak' *dikil-* 1. Ağaçlar dikildi 2. Ayakta dikip durmak, *styrıl-* 1. Yaralanmak 2. Kaçıp gitmek; *seçil-* 1. Seçilmiş olmak 2. Ayrılmış olmak, görünür olmak; *sarıl-* 1. Sarmalamak, dolamak 2. Kucaklaşmak; *oynaş-* 1. Beraber oynamak 2. Renklerin değişken olması; *sallan-* 1. Sallanıyor olmak 2. Yavaş hareket etmek; *taşın-* 1. Kaldırılmak 2. Bir yerden başka bir yere

taşınmak; *yıkıl-* 1. Yıkılmış olmak 2. Çökmek; *toplan-* 1. Meyvelerin toplanması 2. Bir araya gelmek; *silin-* 1. Silinmiş olmak 2. Silmek; *kurul-* 1. İnşa edilmek 2. Kurum kurum oturmak, böbürlenmek; *sivril-* 1. Sivri olmak 2. Çıkmak, diğerlerinden başka olduğu fark edilmek vb.

Çokanlamlılık ve eşgösterenlilik terimlerinin ayrımında morfolojik yaklaşımlardan da yararlanılabilir. Eşgösterenlilik, daha çok *yapım* ekleri ile alakalıdır. Mesela; Rusçada *klassniy* (sınıf odası) ve *klassoviy* (siyasî anlamda sınıf). Türkçede ise şu örnekleri vardır: *sınıflı-sınıfsal*; *akılcı-akıllı, anlamlı- anlamsal; duygulu- duygusal* vb. Ancak gösterilen örneklere göre türeme temelli olan isimlerin çokanlamlılığı eşgösterenlilik sayılmaz. Bu yüzden morfolojik yaklaşım diğer ölçütlerin desteğini de gerektirir. Onların arasında kelimenin cümle içerisinde (sentaktik) kazandığı anlam da önemlidir. Bu durum, çokanlamlı kelimenin bağlantı sistemini yansıtır. Bu bakış açısından hem çokanlamlılık, hem de eşgösterenlilik net olarak anlaşılmalıyınca şekillerin aynılığı sadece semantik olarak belli olabilir (Ahmanova, 2004:26). Mesela; *yargıla-* fiilinin anlamları, tamlama içerisinde belli olur. Kelimenin *herhangi bir kimseyi bir suçtan ötürü yargılamak* ile *herhangi bir olay karşısında hüküm vermek* anlamları arasındaki ilişkiyi belirleyen ‘bağlamdır’. *kırıl-* ‘1. Nesnenin kırılması 2. Herhangi bir kişiyi incitmek, üzme’; çek- ‘1. Sürüklemek 2. Çek arabayı, azarlamak’. Deyimlerdeki kelimeleri ayrı biçimde çokanlamlılığın ayrı bir durumu olarak değerlendirmek gerekir: *domuz arabası, hokka gibi, in gibi* vb. Kelimelerdeki özel anlamlar deyimlerde ortaya çıkmaktadır.

Eşgösterenlilik olayında kelimenin aynılığı tesadüfidir. Çokanlamlılıkta ise üslûpbilim açısından bazı detaylar göze çarpar. Mesela; *fırıldak* kelimesinin ‘1. Oyuncak 2. Yelkovan 3. Vantilatör’ gibi nötr anlamlarının yanı sıra ‘*hile ve dolandırıcılık*’ gibi mecazleşmiş anlamı da vardır. (Rusçada *vertuşka* kelimesinin de mecazleşmiş anlamı ‘*hafifmeşrep, sürtük kadın*’ (Ahmanova, 2004:123) dir; *iğne* kelimesinin ‘1. Alet 2. Laf sokma’; *sökmek* kelimesinin ‘1. Dikişleri sökmek..... 8. Toplaşmak, yığılmak; (krş Rusçada *valit* ‘yürümek, hareket etmek’); çürütmek kelimesinin ‘1. Çürütmek5. (dirsek) Çürütmek, çok eğitim almak (krş. Rusça *koptet* ‘uzun süre eğitim almak’); *yalamak* kelimesinin ‘1. Yalamak 2. Mürekkep yalamak (krş. Rusçada *korpet* ‘mürekkep yalamak’); *soymak* kelimesinin ‘1. Giysilerin üzerinden çıkartılması... 6. Gaspemek (krş. Rusçada *obobırat*, *reazedet* ‘gaspemek’)tir.

Konuşma dilinde kelimeler çoğu zaman farklı anlamlar kazanır:

Bundan bir şey çıkamaz

Sıktı artık

Yeni müdür öncekini aratıyor

Eski yılları arayacaksınız

Onda akıl ne arar

Onda para ne gezer
 Bu beni açmıyor
 O yere kadar uzanayım
 Sınavlar geldi çattı
 Yoksa patlatayım mı bir tane

Eşgösterenlilik ve çokanlamlılık'ı ayırmak için aranan ölçütler dışında, kelimenin birçok anlamının birleştirme ölçütü olarak kelimeye özgü tek '*çıkış nokta*'sı olan anlam kavramını iyi anlamak gerekir (Ahmanova, 2004:122). (teorik olarak bu durumu aşağıda açıklayacağız).

Kelimenin ifade ettiği nesnenin;

a) Dış benzerliği; *tırtıl* '1. Kurtçuk 2. Traktörün zinciri'; *damar* '1. Vücuttaki damar 2. Mermerin içerisindeki damarlar'; *şemsiye* '1. Şemsiye 2. Bitkilerdeki şemsiye'; *at* '1. Hayvan 2. Satranç oyunundaki at'; *beygir* '1. Beygir, hayvan 2. Jimnastik aleti'; *liken* '1. Bitkilerde bir hastalık 2. Deri hastalığı' vb.

b) Özellik ve karakteristiklerin genel olması; *baş* '1. Baş 2. Rehber'; *borç* '1. Para borcu 2. Boyun borcu sorumluluk'; *dolgu* '1. Dış dolgusu 2. Koyu maden ile bir yerleri doldurma (buradaki örneklerden farklı olarak *dolgu* örneğinde Rusçadaki bu çokanlamlılık örneğinin ikinci anlamı aynı değildir. Rusçadaki *plomba* (*dolgu* kelimesinin) ikinci anlamı *mühürdür.*'); *yer altı* '1. Zemin, yerin yüzeyi altındaki bölümü 2. Yasal olmayan, kirli ve karanlık işlerin gerçekleştirildiği ortam; *kuşak* '1. Kemer 2. Nesil (Rusçada böyle bir örnek yoktur)'; *oda* '1. Oda 2. Ticaret odası'; *batarya* '1. Topçu bataryası 2. Elektrik bataryası'; *çarık* '1. Ayakkabı 2. Fren çarığı'; *kundak* '1. Bebeklerin kundağı 2. Ateşi yakmak için başka bir nesneden yaralanma 3. Top kundağı'; *çatı* '1. Dam 2. Gramerdeki kip'; *izin* '1. Müsaade 2. Ayrılma izni, tatile çıkma'; *sefer* '1. Otobüs seferi 2. Askeri sefer 3. Kez defa'; *havale* '1. Doküman transferi 2. Posta transferi'; *tezgâh* '1. Çalışma masası 2. Satış masası' vb.

Fiillerin çoğunda da anlamın genel özelliğini taşıyan temel unsur bulunabilir. Rusça ve Türkçedeki çokanlamlı fiillerin paralel örnekleri vardır. Mesela; *sayıkla-* '1. Uykuda sayıklamak 2. Saçma sapan konuşmak (Rusçada *breğit* 'sayıklamak)'; *savur-* '(Rusçada *veyat* 'savurmak, esmek) 1. Ekin saçmak 2. Rüzgârın savurması'; *dök-* (Rusçada *lit* 'dökmek) '1. Dökmeye zorlamak 2. Eritilmiş nesneden üretmek'; *mekik* (Rusçada *sonovat* 'mekik atmak, (dokumak) 1. Kumaş için temeli dokumak 2. Acele acele yürümek'; *ateşle-* (Rusçada *palit*) 1. Yakmak 2. Kurşunlamak'; *söylen-* (Rusçada *nagovarivat*) 1. Metni sessizce okumak 2. İftira etmek'; *dolandır-* (Rusçada *okrutit*) '1. Sarmalamak 2. Yalan atmak' vb.

Bazı farklılıkların mevcudluğu durumunda da yakınlık ve benzerlik durumları ilgi çekici olabilir. Mesela; *lomat'sa* '1. Dağılmak 2. Kırılmak,

eğrilmek'; *kırıl-* (bozulmak); ancak *kırıt-* 'cilve etmek; *natvorit'* '1. Belli bir miktarda karıştırmak 2. Kötü bir şey yapmak'; *halt* 'karışım'; ancak *halt etmek* 'kötü bir şey yapmak'; *sokruşat'* '1. Yıkamak 2. Üzmek'; *yık-* '1. Yıkamak 2. Bu haber onu yıkar'; *staşit'* '1. Aşağı çekmek 2. Çalmak'; *aşır-* '1. Dağdan aşağıya indirmek 2. Çalmak' vb.

Bilinen farklı özelliklerin yanı sıra uzaktan benzerlik daha sık rastlanır. Mesela; *vijimat'* '1. Çamaşırı sıkamak 2. Jimnastikte vücudunu sıkılaştırmak' *silkmeye* '1. Herhangi bir nesneyi silme 2. Ağırlığı kaldırma'; *gnat'* 'sürmek' (anlamlarından biridir.) *sürmek* 'ishal olmak' (anlamlarından biridir.)

Farklı dillerin fiillerini karşılaştırırken çok özgün bir çokanlamlılıkla karşılaşabiliriz: Mesela; *osest'* '1. Dibe çök- 2. Oturmaya başla- çök- '1. Otur- 2. İmparatorluk çök-'; *otvleçsya* '1. Başka bir şeye dikkatini çevir- 2. Soyutlan- *oyalan-* '1. Başka bir şeye dikkatini çevir-/meşgul ol- 2. Aldatılmış ol-'; *raspolojit'* '1. Yerleştir- 2. Sempatisini kazan- *yerleştir-* '1. Yerleştir- 2. Tokat atmak'; *upisivat'* '1. Bir yerden yazılmış olanı yerleştir- 2. Yemek yemek' *süpür-* '1. Süpür- 2. Yemek yemek'; *naduvat'* '1. Hava ile şişirt- 2. Dolandır- *yuttur-* '1. Yutmasına zorla- 2. Dolandır-'; *zaryadit'* '1. Fişek sal- 2. Aynı şeyi tekrarlayıp dur- *tuttur-* '1. Tutması için zorla- 2. Aynı şeyi tekrarlayıp dur-'; *zadavat'sya* '1. Kendine mesele edinmek 2. Kibirilen- *kurul-* '1. İnşa edilmiş ol- 2. Kibirilen-'; *zagonyat'* '1. Sürüyü içeriye sürüklemek 2. Sat- çıkar- 1. Çıkart- 2. Elden çıkar- vb.

Böyle diller arası çokanlamlılığın özgünlüğünü objektif, mantıklı sebepler ile anlatmak imkânsızdır. Şayet bu durum bu şekilde açıklanabilir olsaydı, o zaman bütün dillerdeki çokanlamlılık da aynı olurdu.

Edebî dilin sistematikliği daha yüksek olan (mantıksal, üniversal, dil üstü) seviyenin sistematikliğini yaratır; ancak bu bir dilin çıkış temelini yapısal, rasyonel, mantıksal başlangıcı demek değildir. Dil teorisini kurmak, bu teoriyi tanımlama yapmak ve bu temel üzerinde öğrenmek yapısal dilbilimin ciddi hatalarından birini oluşturur. Bahsedilmiş olanın kanıtlanması, genişçe yapısalcılığın felsefi ve fenler arası eleştirisini ister (Şeka, 2007:b).

Dilbilimin özelliği, ancak onun temelinde mantıksal yapı çerçevesindeki tanımlama olduğu zaman değil de, dilin tarihî ve (gelecekte) dil sistemli hareketin sayısal yorumlanması olduğu zaman korunur. ("dil bilimsel öğrenilmesi ancak tarihî ile olabilir") (Paul, 1960:495)

Yukarıda söylenenleri göz önünde bulundurarak aşağıdaki fikre şöyle yaklaşabiliriz: "kelimenin ve onun leksik varyantının karışımı dilbilimini aşmıştır..., kelimenin özdeşliği onun farklı "*leksik- semantik, leksik- frezyolojik*" varyantlarının bulunduğu durumlarda da bozulmayacağını şimdi kanıtlanmış saymak mümkündür" (Ahmanova, 2004:104) Bu açılım, "dil anlamının özelliğini oluşturan bir varlık çokanlamlılığı kabul etmektedir (ciddi olarak ifade edersek tek anlamlı biçimde sona

ermiş dil birimleri yoktur). Çokanlamlılığın varlığı sonlandırılmış anlam, yapısal yorum ile bir arada olamaz. Yukarıda söylenenlere göre hiçbir *leksik-semantik* varyant yoktur. Tek dilsel birim vardır. Bu husus, ilkin çokanlamlılığa özgüdür. Bu soruna daha detaylı bakarsak şunu söyleyebiliriz: Anlam değişmezliği (invariant) konusu asılsızdır (“anlamın... kendi kendiliğine değişmezlik (invariant) durumu vardır”) (Lengüistik Sözlük, 1990:81). Dil simgesinin değişmezliği (invariant) onun diğer bilimlere göre belirli şekilde yeniden ihya edilmesidir. Yani onun yapısının belirginleştirilmesidir. (Şeka, 2008:233)

Çokanlamlılık, “ilk başta aynı kök morfemin semantik gelişiminin” sonucu değildir, eski dilde yer alan farklı şekillerin zamanla aynı şekil (sinkiritizm ~ syncretism) halini almasıdır. Bu yüzden çokanlamlılık ve eşgösterenlilik ayırımında hiçbir üniversal ölçüt yoktur. Ayrıca çokanlamlılığın anlamsal, mantıksal temelini ayırımı da yoktur. Bu soruların her biri ayrı durumda ayrıca daha geniş ele alınıp incelenmelidir.

Kaynaklar

1. **Ahmanova O. S.** Oçerki po Obşçey i Russkiy Leksilologii (Genel ve Rus Leksikolojisi Üzerine Yazılar)-M., 2004
2. **Baskokov A. N. Golubeva N.P., Kyamileva A.A., Lyunimov K. M., Salimzyanova F. A., Yusipova R.R.** Turetsko- Russkiy Slovar (Türkçe-Rusça Sözlük). M., 1977
3. Lingvistiçeskiy Entsklodičeskiy Slovari (Lengüistik Ansiklopedik Sözlük)
4. **Paul' G.** Prinitıspı İstorii Yazıkı. M., 1960
5. **Tenişev. Ye. R. (Otv. Red.)** Sravnitel'no-İstoričeskaya Grammatika Tyurskix Yazıkov. Leksikologiya. (Türk Dillerinin Tarihî - Karşılaştırmalı Grameri Leksikolojisi) M., 2001
6. **Şanskiy N. M.,** Leksikologiya Savremennogo Russkogo Yazıkı (Çağdaş Rus Dilbiliminin Leksikolojisi)
7. **Şeka Yu. V.** Turetskogo- Russkiy Slovar' (Türkçe Rusça Sözlük) İzd-vo «Tsitadel» 4-e izd.-M. 2002 T.R.S. yayınevi
8. **Şeka Yu. V.** Pratiçeskaya Grammatika Turetskogo Yazıkı (Türkçenin Pratik Grameri). M., 2007
9. **Şeka Yu. V.** Vremennaya Toçka Nastoyaşçego i Prostranstvo Struktur. Vremya: Fiziçeskoye, Psihologiçeskoye, mnifiçeskoye. Sb. Trudov VI Mejdunapodnoy Konferentsii. (Şimdi'nin Zaman Noktası ve Yapıların Alanı. Dilbiliminde Yapısalcılık Temellerinin Eleştirisine Dair. // Alan ve Zaman: fizikî, psikolojik, mitolojik), VI. Uluslar arası konferans bildiri kitabı) M., 2007
10. **Şeka Yu. V.** Emiçeskiye Edinitı Yazıkı i Svut' Formal'nosemantiçeskoy Svayazii v znake // Lomonosovskiye çtenya. Vostokovedeniye. (Dilin Emik Birimleri ve İşarete Formal-Semantik Bağlamının Anlamı// Lomonosov Okumaları. Şarkşınaslık) M., 2008
11. Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu. 9. Baskı. Ankara 1998.